RESSENYES

Valla, Lorenzo
La falsa i inventada donació de Constantí
Traducció d'Alejandro Coroleu
Col·lecció Aetas, 14, Martorell: Adesiara, 2012, 265 p.

No és arriscat afirmar, com fa el traductor, que la contribució de Lorenzo Valla (Roma, 1407 – Roma, 1457) «va ser una de les més originals i decisives de l'humanisme italià» (p. 17). Valla és una de les figures que millor representa el *Quattrocento* italià, l'esperit que el nodrí i el tipus de producció que se'n derivà.

Com és sabut, l'edat de l'humanisme i el Renaixement es divideix tradicionalment i *grosso modo* en dues etapes, la primera arrenca a finals del *Trecento*, amb Petrarca i Coluccio Salutati, fins la mort de Lorenzo de'Medici (1492), i una segona que s'allarga fins al Concili de Trento (1545). Amb poc temps, aquest moviment originari d'Itàlia es difongué a la resta d'Europa, deixà una petjada molt forta en tots els terrenys del saber i donà lloc a tots els renaixements europeus. Lorenzo Valla forma part del primer Renaixement i la seva contribució fou una de les més remarcables del segle xv.

Una de les característiques més peculiars d'aquest moviment fou l'adopció d'un punt de vista racionalista i científic que s'aplicà al terreny de la cultura i de les arts. Els humanistes es proposaren, amb la voluntat de superar una època que ells consideraren de transició, recuperar l'antiguitat clàssica i els seus models per aplicar-los al seu temps. Un dels gèneres de matriu clàssica més conreats fou el tractat —juntament amb d'altres com l'epístola, l'oració o el diàleg— i és aquí on s'inscriu *De falsi credita et ementita Constantini donatione* (1440), traduïda per primer cop al català per Alejandro Coroleu. Aquesta obra, com tots els tractats, té com a objectiu demostrar una veritat concreta (en aquest sentit es diferencia dels tractats medievals més avesats a demostrar una veritat superior i eterna), perquè com el mateix Valla diu «donar la vida en defensa de la veritat i de la justícia és senyal de la més alta virtut, de la més alta glòria i del més alt guardó» (p. 29). Un paper cabdal hi tenen, en l'arquitectura lògica de l'obra, les argumentacions minucioses construïdes amb una escrupolosa eloqüència del discurs al més pur estil clàssic, i una elegància formal exquisida (terreny en què Valla era força reconegut, i criticat).

Valla féu la seva primera formació a Màntua, a l'escola del famós Vittorino da

ISSN 1135-9730 (imprès), ISSN 2014-8828 (en línia)

VISIT…

Feltre —un dels grans mestres d'humanistes juntament amb Guarino Veronese—, i posteriorment a Florència, on estudià el grec amb altres dos grans pedagogs del moment, Giovanni Aurispa i Rinuccio da Castiglione. Després d'intentar endebades aconseguir un lloc a dintre de la cúria, es dedicà a l'educació privada i el 1431 es traslladà a Pavia per ensenyar retòrica a la universitat, on substituiria Gasparino Barzizza, i on, pocs anys després, obtingué la càtedra d'eloqüència llatina. En aquesta ciutat hi romangué fins al 1433, any en què va haver d'abandonar-la a causa de les dures crítiques rebudes per la publicació del *De voluptate*, un obra que pretenia conjuminar la doctrina cristiana i el controvertit pensament d'Epicur. Del 1435 fins al 1447 entrà al servei del rei Alfons V el Magnànim; fou durant aquest període napolità, mentre Eugeni IV (Gabriele Condulmer, Venècia, 1383 — Florència, 1447) era encara papa, que va escriure aquesta obra mestre que ara ja podem llegir en català, *La falsa i inventada donació de Constantí*.

Valla també és conegut per la seva obra, escrita vers el 1444 però només impresa el 1471, *Elegantiarum libri sex* (*Elegàncies de la llengua llatina*), en què codificava els cànons lingüístics segons els usos de la llatinitat àuria, representada bàsicament per Ciceró i Quintilià. Valla pretenia purgar el llatí medieval de barbarismes i estructures alienes al llatí d'època clàssica. Aquest text esdevingué canònic en les aules universitàries i, a casa nostra, —com indica Coroleu, en la introducció— s'introduí en el pla d'estudis de la Universitat de Barcelona del 1532, en què s'establia «l'estudi d'un poeta o historiador per a les hores de gramàtica i retòrica, combinat amb la lectura de les *Elegantiae val·lianes*» (p. 14). Una altra de les obres que el varen consagrar com un dels progenitors indiscutibles de la filologia moderna foren les *Emendationes sex librorum Titi Livi* (*Esmenes als sis llibres de Titus Livi*), escrit entre el 1446 i 1447, en què a través d'una pacient recensió dels manuscrits, la col·lació de les variants i les esmenes filològiques als llibres XXI-XXVI millorà el text livià.

La falsa i inventada donació de Constantí és una peça magistral, lúcida, d'una lògica clarivident, d'una perfecció estructural, d'una energia i una actualitat contundents que en fan una autèntica joia. Aquest treball, compost entre el 2 d'abril i el 25 de maig de 1440, fluctua entre el gènere del tractat i l'oració, amb el qual Valla volia demostrar com l'acte de donació de Constantí al papa Silvestre era fals i com l'Església catòlica no es podia basar en un document d'aquestes característiques.

Segons aquesta famosa donació, l'emperador Constantí (272-337), quan transferí la capital de l'Imperi a Orient, hauria fet donació al papa Silvestre de tot el seu Imperi d'Occident, Roma i Itàlia incloses, com a mostra de reconeixement per haver-lo guarit de la lepra. D'aquesta manera l'Església fonamentava jurídicament les seves aspiracions al poder temporal i a les seves pretensions sobre determinats territoris. Es tractava, evidentment, d'un decret imperial apòcrif —avui en dia la seva redacció s'atribueix a la cancelleria papal i se situa en la segona meitat del segle VIII— que ja havia estat posat en dubte però mai rebatut amb la contundència amb què ho fa Valla. Alguns eren els que consideraven aquest decret com el culpable de les pretensions polítiques de l'Església des de l'edat mitjana fins als seus dies. Alguns anys després, un autor de la talla de Luter afirmaria que «la donació de Constantí és una gran mentida, amb la qual el papa va usurpar per a ell la meitat de l'Imperi romà» (p. 22).

Valla, doncs, decidí qüestionar el fonament jurídic del poder temporal de l'Església, defensant una veritat que apareixia clara des de molts punts de vista. El tractat, redactat com si fos una oració pública en primera persona, utilitza argu-

ments de diferent naturalesa per demostrar la falsedat de la donació. L'obra s'inicia amb un pròleg de to polèmic en què desafia les més altes autoritats amb la seguretat, però, de plaure a Déu. Valla no té en compte la posició social de les persones a qui ataca (p. 31), per això gosa fins i tot enfrontar-se al mateix papa i a l'Església romana, amb un lema clar: «Amb esperit fort, amb gran confiança i amb bona esperança han de ser defensades la causa de la veritat, la causa de la justícia i la causa de Déu!» (p. 30). Sap que serà durament criticat, com ho ha estat fins ara per altres escrits polèmics que ha gosat publicar, però també és conscient d'estar carregant contra una causa injusta (les pretensions papals sobre els territoris del seu protector Alfons el Magnànim) (p. 31).

L'engany de la donació, fet segurament —segons Valla— per algun dels pontífexs o almenys amb el seu vist-i-plau, s'havia perllongat massa en el temps i era hora de parlar clar i net. La situació absurda que es derivava del decret apòcrif és clarament dibuixada i plantejada per Valla amb un cert to irònic: «Diuen que la ciutat de Roma els pertany, que són seus el regnes de Sicília i de Nàpols, que Itàlia sencera és seva, que els pobles de Gàl·lia, d'Hispània, de Germània i de Britania, en definitiva tot l'Occident, són seus: diuen que tot això consta en el mateix document de la donació. ¿És així que tot això et pertany, summe pontífex? ¿Pretens recuperar-ho tot? ¿És la teva intenció desposseir tots els reis i tots els prínceps d'Occident de les seves ciutats i obligar-los a pagar-te tributs anuals? Jo, en canvi, crec que és més just que els prínceps et desposseeixin a tu de tot el teu poder. Car, tal com demostraré, aquella donació, de la qual els papes volen fer derivar el seu dret legal, els era desconeguda tant a Silvestre com a Constantí» (p. 35).

Els arguments adduïts són de diferent tipus. En primer lloc, són els jurídics els que justifiquen que Constantí no podia fer legalment una donació d'aquestes característiques i no tenia la possibilitat de posar aquests territoris en mans d'un altre; per la seva banda, Silvestre tampoc no els hauria pogut acceptar legalment. En segon lloc, Valla demostra, amb argumentacions de caràcter historiogràfic, que no hi ha constància escrita, directa o indirecta, del lliurament per part de l'emperador i de l'acceptació del papa d'aquests territoris; els testimonis historiogràfics demostren irrefutablement que les possessions en qüestió van romandre sempre sota la jurisdicció i el poder dels cèsars. Valla demostra que, en tot cas, una donació efectiva va tenir lloc abans de Silvestre, al papa Melquíades, però es tracta únicament de coses privades, limitades a una modesta propietat perquè el papa pogués viure (p. 103).

En tercer lloc, apareixen les motivacions filològiques i lingüístiques. Són aquestes, sense cap mena de dubte, el cavall de batalla, en què les extraordinàries capacitats dialèctiques, la seva erudició i l'esperit de crítica mordaç entren en joc. Presenta tot un seguit d'observacions filològiques, al més pur estil de la filologia actual, en què remarca algunes evidències com ara que la donació —tal com apareix al *Decretum gratiani*— és una glossa posterior, sigui perquè en les còpies anteriors del *Decretum* no apareix, sigui perquè no s'adiu amb la llengua del text en què apareix; altres qüestions com l'aparició de barbarismes d'època posterior a la de Constantí, de construccions que no s'avenen amb el model d'aleshores, i moltes altres incongruències historicolingüístiques fan de la donació un document apòcrif. En definitiva, l'argument és senzill però irrefutable: la donació no podia remuntar-se al segle IV perquè el llatí no corresponia al d'aquella època.

Tot i aquest esperit crític, no es tracta d'una obra irreverent contra el cristianisme; Valla, com els altres humanistes

contemporanis, havia estat educat en una moral cristiana que respectava i defensava. De fet, molts d'ells —com bé assenyala Coroleu— es dedicaren a l'exegesi bíblica, consideraren la Bíblia el text fonamental i acabaren per formar part del clergat (p. 10). No és doncs una agressió als de la seva pròpia religió, sinó una defensa d'una veritat històrica i l'atac a un frau que justificava certes aspiracions il·lícites de l'Església. L'autor arremet, en definitiva, contra les aspiracions terrenals del papa, convertit en el més ferotge dels governants: «El mateix papa fa la guerra contra nacions pacífiques i sembra discòrdies entre estats i prínceps. Està assedegat dels béns dels altres i devora els seus» (p. 243); «No hi ha, per tant, cap escrúpol religiós, no hi ha gens de santedat, no hi ha cap temor de Déu, i —«m'esborrono de contar-ho»(Virg., *En.* II 204) — els homes impius troben en el papa una excusa per a tots els seus crims» (p. 245); «¿Qui es pot considerar cristià i suportar tot això amb serenitat?» (p. 247). Un to incisiu que encara avui sorprèn per la seva sinceritat. Valla tanca el seu discurs desitjant l'existència d'un papat que no promogui guerres sinó que sigui mediador de la pau i l'harmonia entre els pobles (p. 248-249).

El volum té una bona introducció i una coherent contextualització cultural tant l'autor com de l'obra. Les notes es limiten generalment als passatges bíblics o als autors clàssics per no afeixugar més del que cal el text. La col·lecció que l'acull, *Aetas*, ha demostrat amb les seves publicacions tenir un caràcter seriós i acadèmic —gràcies a l'acompanyament d'un fiable text original— i al mateix temps un esperit divulgatiu, una mescla no sempre reeixida. Aquesta col·lecció disposa ja de títols tan significatius com Petrarca, Julià l'Apòstata, Ovidi o Plutarc; una iniciativa esperada de donar més difusió als clàssics de totes les èpoques en llengua catalana, sempre amb rigor i serietat.

Alejandro Coroleu és actualment un del especialistes en els estudis sobre el Renaixement, més concretament en humanisme hispànic, italià i europeu; ha estat traductor de múltiples obres al català i al castellà, entre les quals cal destacar les de Leon Battista Alberti (*Antología de textos*, 1988; *De las ventajas y desventajas de las letras*, 1991; *Momo o del príncipe*, 2006) o de Dante Alighieri (*Monarquía*, 2004). La traducció catalana que ofereix en aquesta ocasió recull encertadament el to i les estructures sintàctiques de l'original i ofereix una lectura fluida i agradable.

Susanna Allés Torrent

Diplomatie et littérature
Textes offerts à Paolo Grossi. Réunis par Pérette-Cécile Buffaria
Paris: Éditions ARPRINT, 2011, 266 p.

Il titolo del libro ben si addice a Paolo Grossi, la cui carriera, come *attaché* linguistico-culturale all'Università di Caen ed all'Istituto Italiano di Cultura di Parigi e successivamente a quello di Stoccolma di cui è attualmente Direttore, si è svolta appunto «onorando», come ha ricordato Antonio Tabucchi in un articolo su *La Repubblica* del 4 gennaio 2012, il nostro «made in Italy» culturale. Paolo Grossi ha inoltre creato, nel 2004, una collana di italianistica che può già vanta-